

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในงานวิจัยนี้จะใช้แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมาเป็นกรอบในการวิเคราะห์ (Analytical Framework) ดังนี้

2.1 แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

2.1.1 แนวคิดการวิเคราะห์แบบ Cluster Analysis ของ เคเนธ เบิร์ก (Kenneth Burke)

2.1.2 ทฤษฎีองค์ประกอบของละคร Tragedy ของอริสโตเติล (Aristotle) และ เบอเกอร์ (Berger)

2.1.3 แนวคิดเรื่องปริบทของอริสโตเติล (Aristotle) และ ลอยด์ บิทเซอร์ (Lloyd Bitzer)

2.1.4 แนวคิดเกี่ยวกับการใช้สื่อในการสร้างอุดมการณ์ทางการเมือง

2.1.5 แนวคิดเกี่ยวกับวิวัฒนาการของการละครไทย

2.2 วรรณคดีปริทัศน์ (ตำราและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง)

2.1 แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

2.1.1 แนวคิดการวิเคราะห์แบบ Cluster Analysis ของเคเนธ เบิร์ก

การวิเคราะห์แบบจัดกลุ่มข้อความ ประมวลจากแนวความคิดหลักของนักสังคมวิทยา และนักนิเทศศาสตร์ชาวอเมริกัน ชื่อเคเนธ เบิร์ก ซึ่งวิธีการวิเคราะห์ในรูปแบบนี้คือ การสำรวจดูโลกทัศน์ของผู้ส่งสาร และระบุว่า มูลเหตุจูงใจของเขาคืออะไร โดยดูจากการใช้สัญลักษณ์ของเขาในงานที่เขาพูดหรือเขียน เขาอธิบายว่า ผู้พูดและผู้เขียนแต่ละคนจะใช้กลุ่มข้อความที่เชื่อมโยงกัน เรียกว่า Associational Cluster ซึ่งนักวิเคราะห์จะค้นพบว่า สิ่งใดอยู่คู่กับสิ่งใด (what goes with what) ผู้ส่งสารจะแสดงให้เห็นว่า การกระทำ ภาพลักษณ์ บุคลิกภาพ และสถานการณ์ชนิดใดที่ผู้ส่งสารเชื่อมโยงแนวคิดของเขาเองกับความเป็นวีรบุรุษ ผู้ร้าย สถานการณ์ที่ปลอบประโลมใจ ฯลฯ ซึ่งในการวิเคราะห์เช่นนี้ นักวิเคราะห์จะทำตัวเป็นเสมือนนักคณิตศาสตร์

คือต้องค้นหาว่าผู้ส่งสารใช้ภาพลักษณ์ หรือภาพพจน์อะไรบ้างเมื่อเขาสร้างสมการหรือแนวคิดหนึ่ง ขึ้นมา เป็นต้น ขั้นตอนในการวิเคราะห์แบบจัดกลุ่มข้อความมีดังนี้

1. พยายามค้นหาคำหลัก หรือข้อความหลัก (Identification of Key Terms)

ในสารนั้นโดยเลือกมาประมาณ 5-6 คำข้อความ วิเคราะห์ว่าคำใดเป็นคำหลักจะดูที่ความถี่ (frequency) ที่คำนั้นปรากฏ และความเข้มข้นหลากหลาย (Intensity) ที่ผู้สื่อสารนั้นใช้คำหลักอาจไม่ปรากฏบ่อย แต่ถ้ามีความเข้มข้นของการใช้ก็อาจจัดเป็นคำหลักได้ บ่อยครั้งที่คำหลักซึ่งผู้วิเคราะห์เลือกมาอาจเป็นคำฝ่ายดี (God Terms) และคำฝ่ายชั่ว (Devil Terms) ในสายตาของผู้ส่งสาร คำฝ่ายดีคือคำพูดที่ผู้พูดเห็นว่าเป็นอุดมการณ์หรืออุดมคติของตน คำฝ่ายชั่วเป็นสิ่งที่ผู้พูดเห็นว่าเป็นสิ่งน่ารังเกียจ

2. การหากลุ่มคำหรือกลุ่มข้อความ (Charting Of Cluster) โดยหลังจากที่ระบุ

คำหลักหรือข้อความหลักได้แล้ว นักวิจารณ์จะหาและสร้างกลุ่มคำล้อมรอบคำหลักนั้น โดยจะพิจารณาเป็นปริบท และแต่ละปริบทจะมีกลุ่มคำที่มากกระจุกหรือขยายหรือล้อมรอบแตกต่างกันไป ลักษณะความสัมพันธ์อาจจะเป็นไปในทางอยู่ติดกันธรรมดาๆ และเชื่อมด้วยคำสันธานว่า “และ” หรืออาจอยู่ต่อเนื่องกันไปในลักษณะที่เป็นเหตุเป็นผลกัน ฯลฯ

3. การค้นพบแบบแผนในกลุ่มคำ/ข้อความ (Discovery of Patterns in the

Clusters) ในขั้นนี้นักวิเคราะห์จะพยายามค้นหาแบบแผนของคำ /ข้อความ/ภาพลักษณ์/ภาพพจน์ ที่มากกระจุกตัวหรือรวมตัวกัน ซึ่งในการค้นพบแบบแผนของกลุ่มคำ สิ่งที่จะช่วยนักวิเคราะห์ได้ดีคือ สิ่งตรงข้ามที่เรียกว่า Agon Analysis ในการวิเคราะห์เช่นนี้เราจะดูจาก การใช้คำ/ข้อความตรงกันข้าม หรือขัดแย้งกับเทอมหลักในปริบทหนึ่งๆซึ่งบางครั้งอาจแสดงให้เห็นว่าผู้ส่งสารอาจมีความคลุมเครือ ดังเล ไม่แน่ใจในจุดยืน เป็นต้น

4. การระบุเหตุผลจูงใจ (Naming Motive) เป็นขั้นสุดท้ายของการวิเคราะห์แบบ

จัดกลุ่มคำที่เราหาแบบแผนได้แล้ว คือการสรุปว่ามูลเหตุจูงใจของผู้สื่อสารคืออะไร ในขั้นนี้นักวิเคราะห์ต้องใช้ความคิดสร้างสรรค์พอสมควร เพราะมูลเหตุจูงใจอาจไม่ใช่สิ่งโดดเด่นปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจน นักวิเคราะห์อาจหามูลเหตุจูงใจได้หลายอย่างจากการพิจารณาเทอมหลัก และการจัดหมู่คำ และท้ายที่สุดอาจจะต้องมาเลือกว่ามูลเหตุจูงใจใดมีข้อมูลและข้ออภิปรายสนับสนุนมากที่สุด

ในงานวิจัยเรื่องนี้ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิด Cluster Analysis และการหาคำความถี่ของ คำหลักโดยอ้างอิงสถาบัน ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ กองทัพ ทหาร และประชาชนมาวิเคราะห์ เพื่อตอบคำถามว่า ค่านิยมที่หลวงวิจิตรวาทการต้องการสื่อสารไปยังคนดูผ่านทางละครคืออะไร

2.1.2 ทฤษฎีองค์ประกอบของละคร Tragedy ของอริสโตเติล และ เบอร์เกอร์

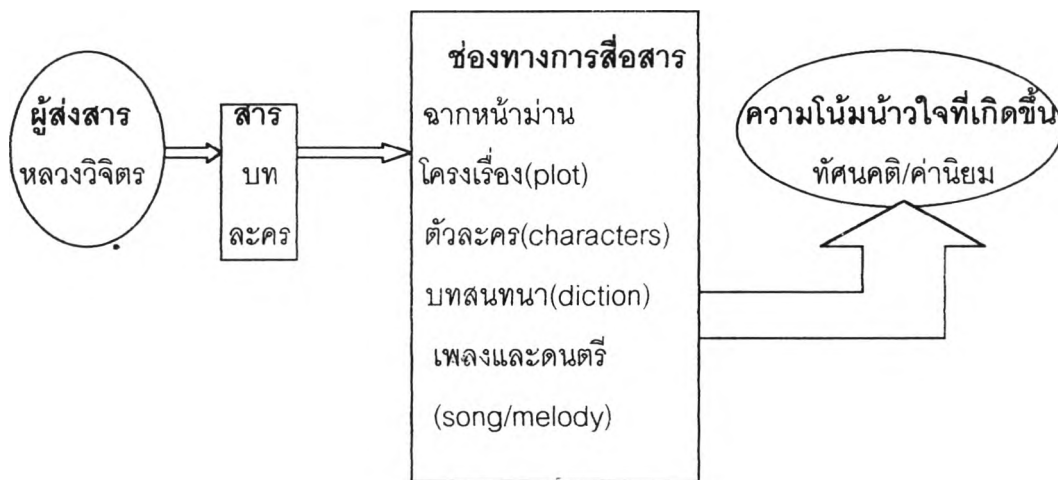
ในส่วนของทฤษฎีการเล่าเรื่องที่เกี่ยวข้องกับบทละครนั้น Berger ศาสตราจารย์ด้านการสื่อสารชาวอเมริกันได้ให้แนวคิดไว้ว่า การตัดสินคุณภาพของละครเรื่องใดๆ ที่มีลักษณะของการถ่ายทอดความจริงที่ให้อารมณ์สะเทือนใจแก่ผู้ฟังนั้น ซึ่งละครประเภทนี้เรียกว่า Tragedy มีองค์ประกอบ 6 ประการคือ

1. โครงเรื่อง (Plot) มีความเป็นเหตุเป็นผลสมจริงหรือไม่เพียงไร
2. ผู้แสดง (Character) สามารถตีความบทละครและสวมบทบาทได้เสมือนจริงเพียงไร
3. บท (Diction) มีความสละสลวยและใช้ถ้อยคำที่สามารถสร้างจินตนาการ และความคล้อยตามให้ผู้ชมมากน้อยอย่างไร
4. ความคิด (Thought) ที่สอดแทรกในบทละครคืออะไร และตอบสนองต่อความต้องการของผู้ชมได้อย่างไร
5. ภาพที่ปรากฏในฉาก (Spectacle) สร้างความประทับใจให้กับผู้ชมได้อย่างไร มีส่วนประกอบใดๆ ที่สำคัญบ้าง
6. ดนตรี (Melody) ทำให้ผู้ชมคล้อยตาม และสร้างอารมณ์ร่วมได้อย่างไร มีบทบาทในเรื่องอย่างไรบ้าง

ความสมบูรณ์ขององค์ประกอบทั้งหมดนี้จะช่วยให้นักวิเคราะห์ตัดสินใจได้ว่าละครเรื่องนั้นมีคุณค่ามากเพียงใด (Berger, 1996) ซึ่งแนวคิดของเบอร์เกอร์นี้มีรากฐานมาจากทฤษฎีการวิเคราะห์ Tragedy ของอริสโตเติล

ในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยได้ดัดแปลงแนวคิดของอริสโตเติลและเบอร์เกอร์มาใช้วิเคราะห์ละคร โดยสร้างเป็นแบบจำลองที่แสดงขั้นตอนการวิเคราะห์ดังนี้

แผนภาพที่ 1 : ขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูล ; ดัดแปลงจากแนวคิดของอริสโตเติลและเบอร์เกอร์

2.1.3 แนวคิดเรื่องปริบท

ปริบทของวาทะซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีในการศึกษาวาทวิทยาคือ ปริบทที่นำเสนอโดย อริสโตเติล โดยเขาได้กล่าวว่า มีปริบทอยู่ 3 สถานการณ์ที่วาทะจะได้มีบทบาท และปริบททั้ง 3 ประการนี้จะแบ่งชนิดของวาทะด้วย ปริบทแรกคือ การพูดในรัฐสภาในเรื่องที่เกี่ยวกับนโยบายของรัฐ ปริบทที่สองคือ การพูดในศาล เป็นการกล่าวหาของโจทก์หรือการแก้ตัวของจำเลย และปริบทที่สามคือ การพูดกลางสถานที่สำคัญในชุมชน อริสโตเติลกล่าวว่า ในยามสงบวาทศิลป์ใช้เพื่อดำเนินการปกครองเช่นในรัฐสภา รักษาผลประโยชน์ของปัจเจกบุคคล เช่นในศาล และในยามสงครามวาทศิลป์ใช้เพื่อป้องกันการรุกราน สถานการณ์ทั้งสามสรุปได้ ดังนี้

1. Deliberative เป็นวาทะที่เกี่ยวกับนโยบายเป็นหลัก ผู้พูดจะถูกโน้มน้าวใจให้เชื่อหรือไม่เชื่อ และเวลาที่เนื้อความในวาทะเอ่ยคือ อนาคต จุดมุ่งหมายที่วาทะแบบนี้ต้องการจะสัมฤทธิ์ผลคือ ให้ผู้ฟังตระหนักถึงการได้ผลประโยชน์หรือเสียผลประโยชน์ ฉะนั้น เนื้อหาจึงเป็นเรื่องเกี่ยวกับสิ่งดี และสิ่งไม่ดีของรัฐ นอกจากนี้เนื้อหาของวาทะชนิดนี้ยังเกี่ยวข้องกับสิ่งดีงามและความสุขของมนุษย์ การมีลูกหลานที่ดี คุณงามความดีของจิตใจ ความสวยงามของร่างกาย ความมั่งคั่ง เกียรติยศชื่อเสียง

2. Forensic เป็นวาทะที่เกี่ยวกับความจริงเท็จเป็นหลัก ได้แก่ วาทะที่ใช้ในศาล ผู้พูดจะถูกกล่าวหาหรือป้องกัน และเวลาที่เนื้อความในวาทะเกี่ยวข้องคืออดีต จุดมุ่งหมายที่วาทะแบบนี้ต้องการจะได้คือ ความยุติธรรมหรือความอยุติธรรม เนื้อหาที่วาทะชนิดนี้ใช้เกี่ยวข้องกับ ความสนุกสนานรื่นรมย์ต่างๆ เพราะอริสโตเติลถือว่า มนุษย์ทำความผิดเพราะต้องการแสวงหา ความรื่นรมย์และหลีกเลี่ยงความเจ็บปวดใส่ตัว ความรื่นรมย์และความเจ็บปวดอันเป็นสาเหตุของการทำผิดนี้ได้แก่ การไม่ถูกบังคับ งานหนัก ความคาดหวังในอนาคต ชัยชนะ เกียรติยศชื่อเสียง การเรียนรู้ การได้กำไร ความรักตนเอง การแก้แค้น

3. Epideictic เป็นวาทะที่เกี่ยวกับงานพิธีเป็นหลัก ได้แก่ วาทะที่ใช้ในพิธีการต่างๆ ผู้พูดจะพูด หรือสรรเสริญ หรือประณาม เวลาที่เนื้อความที่วาทะเกี่ยวข้องคือ ปัจจุบัน จุดมุ่งหมายที่วาทะชนิดนี้ต้องการคือ การได้มาซึ่งเกียรติยศหรือความสัมพันธ์ เนื้อหาที่วาทะชนิดนี้ใช้คือ คุณธรรมและความชั่วร้าย เช่นความเที่ยงธรรม ความกล้าหาญ ความรู้จักอดกลั้น ความสุภาพ ความรอบคอบ ความเฉลียวฉลาด ความฉลาดกล้ว ความโง่เขลา

ในกรณีที่เป็นเรื่องของคุณธรรม (question of value) ประเด็นที่ใช้ได้กันโดยทั่วไป จะมาจากเรื่องของ ศีลธรรม จริยธรรม ความงาม ค่านิยม ความดี การได้ประโยชน์ ความเหมาะสม ความมีค่า ความพึงปรารถนาว่าสิ่งที่ฝ่ายเสนอนับสนุนนั้นได้ตอบสนองหลักเกณฑ์ทางด้าน ศีลธรรม จริยธรรมหรือไม่

นอกจากแนวคิดของอริสโตเติลแล้วยังมีกรอบความคิดที่น่าสนใจของปริบัทที่เรียกว่า สภาพการณ์เชิงวาทศิลป์ (rhetorical situation) ของบิทเซอร์ซึ่งจะนำมาใช้ในงานวิจัยนี้ด้วย

ลอยด์ บิทเซอร์ ได้ให้คำจำกัดความของ "rhetorical situation" ว่า หมายถึง สภาพแวดล้อมซึ่งประกอบด้วยเหตุการณ์ วัตถุประสงค์ ความสัมพันธ์ และกรณีเร่งด่วน ซึ่งเชิญชวนให้ต้องมีวาทะสนองตอบ บิทเซอร์กล่าวว่า มีสภาพการณ์ที่เชิญชวนวาทะ แต่บางครั้งหาได้มีวาทะสนองตอบไม่ วาทะที่สนองตอบนั้นจัดว่าเป็น วาทะศิลป์ (rhetorical) ก็ต่อเมื่อเป็นคำตอบที่เหมาะสมกับเหตุการณ์เชิญชวนการตอบนั้น (fitting response) การวิเคราะห์วาทะแบบนี้คือ การพิจารณาว่าการได้ตอบด้วยสภาพการณ์นั้นเหมาะสมหรือไม่

องค์ประกอบของ rhetorical situation มี 5 ประการ ซึ่งนักวิเคราะห์จะนำมา

พิจารณาว่า แต่ละองค์ประกอบนั้นสัมพันธ์กับการพูดอย่างไร และการพูดนั้นต้องของเหมาะสมกับสถานการณ์ที่เรียกร้องหรือไม่ องค์ประกอบทั้ง 5 ได้แก่

1. Exigence หมายถึง สถานการณ์เร่งด่วน สิ่งบกพร่องหรืออุปสรรคอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือรอการตอบสนอง การแก้ไขเปลี่ยนแปลง กรณีเร่งด่วนหรือสิ่งบกพร่องนี้ในวาทะแล้ว จะต้องได้รับการตอบสนองหรือการแก้ไขด้วยวาทะนั้นจึงจะเป็นองค์ประกอบ

2. Audience ได้แก่ผู้ฟัง ซึ่งบิทเซอร์ถือว่าคุณฟังในที่นี้หมายถึงผู้ที่สามารถได้รับอิทธิพลจากวาทะและชักนำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้

3. Constraints คือสิ่งที่มีอำนาจที่จะจำกัดการตัดสินใจ และการกระทำซึ่งจะไปสู่การเปลี่ยนแปลงได้ ข้อจำกัดเหล่านี้ได้แก่ บุคคล เหตุการณ์ วัตถุ และความสัมพันธ์ ความเชื่อทัศนคติ เอกสาร ข้อเท็จจริง ขนบธรรมเนียมประเพณี ภาพพจน์ ผลประโยชน์ แรงจูงใจ เหล่านี้เป็นต้น

4. Speaker คือตัวผู้พูดเอง เมื่อเริ่มโต้ตอบกับ Rhetorical Situation ก็เป็นองค์ประกอบอันหนึ่งด้วย เช่น ผู้พูดมาพูดในฐานะอะไร เหมาะสมกับฐานะหรือไม่

5. Speech คือวาทะ เมื่อผู้พูดกล่าววาทะ วาทะก็จัดเป็นองค์ประกอบหนึ่งด้วย บิทเซอร์กล่าวว่า เมื่อสภาพการณ์ที่เชิญชวนการตอบโต้ที่เหมาะสมปรากฏอย่างกระจ่างชัด สภาพการณ์นั้นจะเป็นตัวชี้นำจุดประสงค์ของวาทะและกำหนดโครงเรื่องที่จะพูด เนื้อหา และลีลาของวาทะที่กล่าวตอบ ฉะนั้น งานของนักวิเคราะห์คือการสำรวจดูว่าในสภาพการณ์ที่เชิญชวนให้เกิดการตอบโต้ทางวาทะ ผู้พูดได้ใช้วาทศิลป์ของตนเองให้เป็นประโยชน์แค่ไหน และผู้ฟังมีแนวโน้มหลังจากที่ได้ฟังวาทะแล้วจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมากน้อยเพียงใด

จากแนวคิดด้านปริบท ผู้วิจัยได้นำมาประยุกต์และปรับใช้กับงานวิเคราะห์บทละครในแง่ที่ว่า งานทั้งสองประเภทต่างก็ต้องขึ้นอยู่กับปริบท ดังนั้นจึงให้ความสำคัญกับปริบทมาก นอกจากนี้ผู้วิจัยยังมีความเห็นว่า ปริบทยังมีส่วนในการดำเนินเรื่องของบทละครเช่นเดียวกับที่เป็นตัวกำหนดทิศทางในการตอบโต้ของวาทะ อาจกล่าวได้ว่าละครเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่เกิดขึ้นมานั้นนอกจากจะสะท้อนให้เห็นถึงสิ่งที่เกิดขึ้นจริงในชีวิตแล้วความมุ่งหมายของละครยังเป็นการตอบสนองต่อความต้องการในช่วงเวลานั้นๆอีกด้วย ดังนั้น การทำความเข้าใจในปริบทอย่างละเอียดจะช่วยให้การวิเคราะห์มีความแม่นยำมากขึ้น

2.1.4 แนวคิดเกี่ยวกับการใช้สื่อในการสร้างอุดมการณ์ทางการเมือง

แม้จะมีการให้คำจำกัดความคำว่า “อุดมการณ์ทางการเมือง” ไว้ในหลาย ๆ รูปแบบ แต่ความหมายโดยรวมแล้ว “อุดมการณ์ทางการเมือง” เป็นระบบความเชื่อทางการเมืองหรือแนวคิดทางการเมืองที่มีความสำคัญต่อประชาชนในสังคม มีบทบาทสำคัญในการรวมพลเมืองในชุมชนเอาไว้ด้วยกันทำให้คนในชุมชนนั้นเชื่อหรือมีสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ถือว่าตนมีอยู่ร่วมกัน มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในทางความเชื่อความคิด และแนวประพฤติปฏิบัติ อุดมการณ์ที่เป็นตัวยึดเหนี่ยวผู้คนในสังคมเอาไว้ด้วยกันนั้นอาจไปในรูปแบบของความคิดเชิงนามธรรมโดยตรงหรือถูกทำให้ใกล้ชิดกับความรู้สึกของตนมากขึ้นโดยผ่านในรูปของสัญลักษณ์หรือรูปธรรมที่สามารถสัมผัสจับต้องได้ เช่น ผู้นำ หรือสถาบันทางการเมืองบางสถาบันที่จัดฐานะ (Identify) ตนในฐานะสถาบันหลักของชาติ หรือเป็นตัวแทนทางอุดมการณ์แบบใดแบบหนึ่ง เป็นต้น

เนื่องจากในท่ามกลางการดำรงอยู่ของระบอบสังคมหนึ่ง ๆ นั้น ต้องอาศัยกระบวนการและกลไกต่าง ๆ เพื่อค้ำจุนให้ระบบวิถีของสังคมนั้น ๆ ดำเนินไปได้ กลไกดังกล่าวนี้มีทั้งในรูปแบบของกลไกการปราบปรามหรือใช้อำนาจบังคับให้ปฏิบัติตาม และกลไกทางอุดมการณ์ที่ทำหน้าที่โน้มน้าวหรือหลอหลอมให้ประชาชนยอมรับและปฏิบัติตามระบอบความเชื่อทางการเมืองดังกล่าวโดยไม่มีความรู้สึกขัดแย้งจนเคยชิน และพร้อมที่จะปกป้องหากจะเกิดการละเมิดหรือหากมีการใด ๆ ที่จะนำมาสู่การเปลี่ยนแปลงของระบบสังคมนั้น ๆ เช่นเดียวกับฝ่ายที่ต้องการเปลี่ยนแปลงระบอบสังคมนั้น ๆ (ไม่ว่าจะสามารถยึดอำนาจ การปกครอง การควบคุมบังคับบัญชา กลไกรัฐเอาไว้ได้หรือไม่ก็ตาม) ก็ย่อมต้องพยายามสร้างกลไกต่าง ๆ ขึ้นมาเช่นกัน เพื่อต่อต้าน และสร้างระบอบความเชื่อหรืออุดมการณ์แบบใหม่ขึ้นมาทดแทน เพื่อสนับสนุนการไปสู่ระบอบวิถีทางสังคมแบบใหม่ และถึงแม้จะได้อำนาจการปกครอง สามารถควบคุมบังคับบัญชากลไกรัฐเอาไว้ได้แล้วก็ตาม ในส่วนนี้ก็ยังต้องสร้างอุดมการณ์ทางการเมืองแบบใหม่ขึ้นมาเพื่อค้ำจุนระบอบการเมืองที่เพิ่งสถาปนาขึ้นมาใหม่ในสังคม ดังคำกล่าวที่ว่า

“...อุดมการณ์ทางการเมืองนั้น อาจเกิดขึ้นและถูกนำมาใช้โดยผู้นำ หรือกลุ่มผู้ปกครองที่สามารถถล่มล้างอำนาจการปกครองเก่าได้ และขึ้นมาทำการปกครองประเทศใหม่ ผู้นำที่เพิ่งขึ้นมาใช้อำนาจทางการเมืองย่อมประสงค์ที่จะวาดภาพสังคมใหม่ วางจุดหมายใหม่ เพื่อประโยชน์ในการชักจูงประชาชนให้สนับสนุนยอมรับอำนาจและเสียสละร่วมกันเพื่อที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม...” (ชัยอนันต์ สมุทวณิช , อ้างถึงใน นฤมล ทับจุมพล, 2531 : 16)

นอกจากนั้นในกระบวนการสร้างระบอบความเชื่อทางการเมืองหรืออุดมการณ์ทางการเมืองแบบหนึ่งลงสู่ประชาชน โดยหวังการสัมฤทธิ์ผลในระดับที่ผู้เชื่อนั้นพร้อมที่จะมีปฏิบัติการทางการเมืองเพื่อรักษาระบอบความเชื่อและลักษณะการควบคุมทางสังคมดังกล่าวนั้นให้คงอยู่ต่อไป ต้องอาศัยประสิทธิภาพของกลไกที่จะทำหน้าที่ส่งผ่านข้อมูล และทัศนคติทางการเมือง เป็นสำคัญว่าเป็นอย่างไร จะสามารถสร้างอุดมการณ์ให้เกิดขึ้นในหมู่ประชาชนได้หรือไม่ หรือหากจะพูดง่าย ๆ ก็คือ สิ่งที่ทำหน้าที่ส่งผ่านข่าวสาร ข้อมูล ทัศนคติ ความเชื่อหรือกระบวนการใดๆที่จะก่อรูปเป็นอุดมการณ์ทางการเมืองให้เกิดขึ้นในหมู่ประชาชนเป็นส่วนสำคัญที่ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าตัวเนื้อหา หรือตัวอุดมการณ์ใด ๆ ที่รัฐนั้น ๆ ต้องการผลิตขึ้นมา โดยเป็นไปตามคำกล่าวถึงบทบาทของอุดมการณ์ที่ว่า

“...บทบาทที่เป็นจริงของอุดมการณ์ในการก่อตัวทางสังคมนั้นไม่ได้เกิดขึ้นจากความนึกคิดของปัจเจกบุคคลคนใดคนหนึ่งขึ้นมาลอย ๆ หากแต่ก่อตัวมาจากโครงสร้างทางสังคมที่เอื้ออำนวยให้เกิดการมีระบบภาพตัวแทนทางความคิด (representation) ของสังคมนั้น ๆ ดำรงอยู่ได้และกระทำการหล่อหลอม (equip) ความคิดทางสังคมดังกล่าวต่อประชาชนในประชาสังคมให้เป็นไปในรูปความคิดความเชื่อเดียวกัน...” (กาญจนา แก้วเทพ ,อ้างถึงในนฤมล ทับจุมพล : 2531)

ดังนั้นความสำคัญของกลไกส่งผ่านหรือสื่อกลางที่จะหล่อหลอมให้ประชาชนยอมรับระบอบความคิด ความเชื่อ หรือคุณค่าทางการเมืองจึงไม่เพียงแต่จะต้องมีประสิทธิภาพในการเป็นตัวส่งผ่านเท่านั้น แต่จะต้องมีประสิทธิภาพในการกระทำการจนทำให้ปัจเจกบุคคลแต่ละคนในสังคมนั้น ๆ นั้น “...ยอมรับอุดมการณ์หรือคำอธิบายต่อปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมนั้นนั้นว่าเป็น “ความเป็นจริง” ที่ตนเองยอมรับและปฏิบัติในชีวิตประจำวันด้วยความเคยชินโดยไม่รู้สึกรัดแย้งแต่อย่างใด

กลไกการใช้สื่อในการสร้างและถ่ายทอดอุดมการณ์ทางการเมือง

เนื่องจากกระบวนการถ่ายทอดและแผ่ขยายอุดมการณ์หนึ่ง ๆ ไปสู่ประชาชนนั้นเป็นส่วนที่สำคัญพอ ๆ กับกระบวนการสร้างอุดมการณ์ เพราะการที่ประชาชนจะเชื่อถ้อยยอมรับและศรัทธาในอุดมการณ์หนึ่งอุดมการณ์ใดนั้นไม่เพียงเพราะตัวเนื้อหาหรือตัวอุดมการณ์เป็นส่วนที่ดึงดูดเท่านั้น แต่มีผลมาจากประสิทธิภาพในการเผยแพร่และถ่ายทอดอุดมการณ์นั้น ๆ ด้วย

มีการตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับการถ่ายทอดและเผยแพร่อุดมการณ์ว่ามีความซับซ้อนเนื่องจาก

“...1. ขณะที่เราถ่ายทอดอุดมการณ์หนึ่ง ๆ (อุดมการณ์ใหม่) เข้าไปในความคิดของคนนั้น ภายในระบบคิดของเขามีอุดมการณ์เก่า ๆ โลกทัศน์เก่า (World View) และความเคยชินเก่า ๆ ที่คอยชี้นำทางพฤติกรรม วิธีคิดและความรู้สึกของเขาอยู่แล้ว

2. อุดมการณ์ใหม่ที่จะเข้ามานั้นจะต้องต่อสู้กับอุดมการณ์เก่าที่มีอยู่เดิม โดยที่อุดมการณ์ใหม่นี้ จะต้องมึเนื้อหาและวิธีการถ่ายทอดที่มีประสิทธิภาพเหนือกว่า อุดมการณ์เก่า และเนื่องจากคนเรายอมรับอุดมการณ์เก่าด้วยการยินยอมพร้อมใจไม่ใช่จากการบีบบังคับ ฉะนั้นอุดมการณ์ใหม่นี้ก็ต้องทำให้คนยอมรับด้วยวิธีการเดียวกัน..”

ในประเด็นดังกล่าวข้างต้นเป็นส่วนที่สำคัญในการที่จะพิจารณาถึงการถ่ายทอดอุดมการณ์ โดยเฉพาะอุดมการณ์ของรัฐที่เพิ่งสถาปนาขึ้นมาใหม่เพื่อจะเอาชนะหรือยึดพื้นที่ทางความคิดของประชาชนมาจากอุดมการณ์เดิมที่ประชาชนยังยอมรับและเชื่อถืออยู่ (โดยเป็นผลมาจากเงื่อนไขและสภาพแวดล้อม รวมทั้งกฎทางสังคม (Social Order) ที่เคยดำรงอยู่ ซึ่งได้ก่อรูปเป็นค่านิยม ความเชื่อตลอดจนคำอธิบายร่วมที่ประชาชนยอมรับจนกลายเป็นอุดมการณ์ทางสังคม) เงื่อนไขดังกล่าวนี้เป็นส่วนที่รัฐจะต้องคำนึงถึงและสร้างหรือตอกย้ำคำอธิบายทางสังคมหรือกฎทางสังคมเพื่อมาทดแทน หรือมายืนยันให้คงอยู่ต่อไป และถ่ายทอดด้วยวิธีการที่มีประสิทธิภาพต่อกระบวนการถ่ายทอด และแผ่ขยายอุดมการณ์ที่ถูกสร้างขึ้นมาให้ลงไปสู่บุคคลต่าง ๆ ในสังคมนั้น เป็นกระบวนการแบบที่เรียกว่า “การซึมซาบเข้าไปอยู่ในความรู้สึกนึกคิดของผู้รับ (Interiorisation) “

ผู้ถ่ายทอดเป็นส่วนประกอบที่สำคัญในฐานะของผู้กระทำ (Actor) ที่มีผลให้อุดมการณ์นั้นดำรงอยู่ต่อไปหรือเกิดการก่อรูปขึ้นได้ในสังคมหนึ่ง ๆ และกลไกที่จะช่วยทำให้กระบวนการสร้างและถ่ายทอดอุดมการณ์หนึ่ง ๆ สามารถบรรลุและก่อรูปเป็นอุดมการณ์หลักของสังคมนั้นได้ต้องอาศัย “สื่อ” (Media) หรือกลไกด้านสื่อสารมวลชน (Communications Apparatus) ที่จะเป็นตัวทำหน้าที่ส่งผ่านข่าวสารข้อมูลและทัศนคติลงไปสู่ประชาชนเพื่อสร้างและแผ่ขยายอุดมการณ์ทางการเมืองที่ค้ำจุนการดำรงอยู่ของรัฐนั้น ๆ หรือสถาปนาอุดมการณ์ใหม่ที่จะมาค้ำจุนรัฐที่เพิ่งสถาปนาขึ้นมาใหม่ ซึ่งได้มีการกล่าวถึงเอาไว้ว่า

“...กลไกแต่ละตัวที่ทำหน้าที่ในการสร้างและถ่ายทอดอุดมการณ์ของรัฐอาจจะมีลักษณะ และคุณสมบัติเฉพาะแตกต่างกันไป เช่น กลไกทางการเมือง (The Political Apparatus) จะทำหน้าที่ “บังคับ” (The Communication Apparatus) จะทำหน้าที่ “อัดฉีด” (Cramming) ต่อพลเมืองในเรื่องต่าง ๆ เช่น การรักชาติ การเหยียดผิว เสรีนิยม และศีลธรรมต่าง ๆ อยู่ทุก ๆ วัน โดยผ่านสื่อสิ่งพิมพ์ สื่อวิทยุ และโทรทัศน์ เป็นต้น...”

เมื่อเป็นเช่นนี้ เราอาจกล่าวสรุปได้ว่า ในกระบวนการสร้างและถ่ายทอดหรือแผ่ขยาย อุดมการณ์ทางการเมืองให้กลายเป็นอุดมการณ์หลักของสังคมหนึ่ง ๆ นั้น นอกจากจะสามารถ พิจารณาตัวเนื้อหาของอุดมการณ์นั้น ๆ ว่าเป็นอุดมการณ์อะไรแบบไหนแล้วยังสามารถดูที่ กระบวนการถ่ายทอดไปยังประชาชนโดยดูที่ผู้ผลิตและผู้ถ่ายทอดอุดมการณ์ดังกล่าวที่กระทำการ ได้โดยใช้กลไกต่าง ๆ เช่น ภาษา วัฒนธรรม การศึกษา และที่สำคัญกลไกสื่อสารมวลชนเป็น กลไกการส่งผ่านที่สำคัญไปสู่ประชาชน

เนื่องจากในระดับของกลไกทางสื่อสารมวลชน (The Communication Apparatus) ของรัฐนั้น มีระดับของการสื่อสารอยู่ 2 ระดับใหญ่ ๆ คือ

- 1) ระดับแรกเป็นการติดต่อสื่อสารระหว่างบุคคลและกลุ่ม (Interpersonal and Group Communication) โดยใช้ภาษาพูด เขียน และเครื่องมือต่าง ๆ ช่วยในการสื่อสาร
- 2) ระดับที่สองเป็นการติดต่อสื่อสารไปยังคนจำนวนมาก (Mass Communication) โดยใช้เครื่องมือสื่อสารมวลชน (Mass Media) เช่น หนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ เป็นตัวนำสาร (Message) ไปสู่ประชาชนตามที่ต่าง ๆ ดังนั้นการพิจารณากระบวนการถ่ายทอดและแผ่ขยาย อุดมการณ์ของรัฐหนึ่ง ๆ นั้น แม้จะเน้น “สื่อ” (Media) ที่ส่งผ่านไปยังประชาชนจำนวนมาก เป็นหลัก แต่ประสิทธิภาพของการก่อรูปเป็นอุดมการณ์หลักของสังคมในอุดมการณ์หนึ่ง ๆ นั้น สามารถดูที่ในระดับบุคคลและกลุ่มได้ เช่น การใช้สื่อจูงใจให้คนเกิดความรักประเทศชาตินั้น รัฐ อาจใช้กลไกสื่อวิทยุกระจายเสียงและโทรทัศน์เป็นตัวส่งผ่านข้อมูลข่าวสารในรูปของคำขวัญ และ บทเพลงลงไปสู่ประชาชนจนกลายเป็นความเคยชินที่ประชาชนนิยมคำขวัญและเพลงดังกล่าวจน นำมาร้องกันปากต่อปากในที่สุด เป็นต้น

และนอกจากนั้นตัวเนื้อหาความหรือข่าวสาร (Message) ที่ปรากฏในสื่อที่ลงไปถึง ประชาชนนั้น แม้จะเป็นไปเพื่ออุดมการณ์อันเดียวกัน แต่ก็สามารถมีรูปแบบที่แตกต่างกันไปได้ โดยทั้งนี้ขึ้นกับลักษณะเฉพาะของสื่อ และการประเมินของผู้ผลิตและผู้ถ่ายทอดอุดมการณ์ว่า

ต้องการจะสร้างความรู้สึกทางอารมณ์ร่วม ความเชื่อหรือให้ข้อมูลเพื่อเปลี่ยนทัศนคติให้เกิดขึ้น
ในหมู่ประชาชนผู้รับสื่อ เราอาจแบ่งรูปแบบของการนำเสนอเนื้อหาที่สื่อผ่านกลไกสื่อสารมวลชน
ได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ ดังนี้

1) การนำเสนอโดยเน้นการใช้ "ข้อเท็จจริง" (Fact) หรือสิ่งที่คนในสังคมส่วนใหญ่เชื่อว่า
เป็นความจริงมานำเสนอ และยืนยัน "ความเป็นจริง" ดังกล่าวด้วยหลักการทางวิชาการ หรือ
การพิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์ ตัวอย่างของการนำเสนอแบบนี้เช่น ข่าว บทความ สารคดี

2) การนำเสนอโดยเน้นการสร้างอารมณ์ความรู้สึกร่วมให้เกิดขึ้นหมู่ผู้รับสื่อโดยอาศัย
การใช้หลักสุนทรียศาสตร์ (Aesthetics) ของการเรียบเรียงลำดับเรื่องราวต่าง ๆ มานำเสนอ
โดยทั้งนี้จะไม่เน้นว่าสิ่งที่กล่าวมานั้น "เป็นความจริง" หรือไม่ แต่ดูเรื่องความรู้สึกและความ
ละเอียดละไมในการสื่อต่อผู้รับเป็นสำคัญ เช่น วรรณคดี บทละคร บทเพลง นวนิยาย ละคร
ต่าง ๆ และ ภาพยนตร์ เป็นต้น

โดยทั่วไปกระบวนการถ่ายทอดอุดมการณ์ทางสังคมลงไปสู่ประชาชนเพื่อก่อรูปให้เป็น
อุดมการณ์หลักของสังคมนั้น ย่อมต้องใช้ทั้ง 2 ประเภท โดยควบคู่กันไป เพราะโดยพื้นฐาน
ของคนแล้วต้องการทั้งสิ่งที่ เป็น "สาระ" และสิ่งที่ เป็นเรื่อง "บันเทิง" ดังนั้นสื่อที่นำเสนอมาใน
รูปของความบันเทิง ให้อารมณ์ความรู้สึกและอยู่ในรูปแบบที่ไม่เป็นทางการย่อมได้รับความ
ความสนใจจากผู้คนและหากมีการอ้างอิงว่า "เป็นเรื่องจริง" หรือ "มีส่วนจริง" หรือ เป็นเรื่อง
ที่ "ควรแล้ว" ในสายตาของสังคม จะมีแนวโน้มได้รับการยอมรับจากประชาชนในสังคมและอาจ
กลายเป็นความจริง (Real fact) ในทัศนะของคนในสังคมไปในที่สุดได้

จากแนวคิดนี้ทำให้ได้ภาพรวมของกระบวนการสร้างอุดมการณ์ของรัฐบาลโดยการใช้สื่อ
เมื่อนำมาประกอบกับปริบท และนำมาวิเคราะห์ร่วมกับทฤษฎีอื่นๆในงานวิจัยเรื่อง "วาทวิเคราะห์
บทละครของหลวงวิจิตรวาทการกับการสร้างค่านิยม" ก็จะช่วยทำให้เข้าใจถึงบทบาทของละครใน
ฐานะ "สื่อ" ได้ชัดเจนขึ้น

2.1.5 แนวคิดเกี่ยวกับวิวัฒนาการของการละครไทย

การเกิดขึ้นของละครไทยมีมาตั้งแต่สมัยนานเจ้า ซึ่งปรากฏหลักฐานในการแสดง
ดังที่ได้บันทึกไว้ว่า

“การละครไทยมีมาตั้งแต่ไทยเรายังอยู่ในประเทศจีนตอนใต้ คือในอาณาจักรน่านเจ้า จากหลักฐานที่พบปรากฏว่ามีการแสดงละครอยู่เรื่องหนึ่ง ชื่อ นามาโนห์รา (Namanora) บอกว่าเป็นเรื่องของพวกเขาไต (ชนกลุ่มน้อยอยู่ทางตอนใต้ของประเทศจีน นับเป็นพวกน่านเจ้าเดิม

สมัยสุโขทัย หลักฐานที่เกี่ยวกับการละครไม่มากนัก แต่พออนุมานได้ว่ามีการเล่นละครพื้นเมืองอยู่แล้ว ละครส่วนใหญ่ในช่วงนี้เป็นพวกระบำซึ่งมีลักษณะเฉพาะแตกต่างกันไปตามภาค เช่น ภาคกลางมีรำศรีนวล รำแม่ศรี ภาคเหนือมีฟ้อนเล็บ ฟ้อนเทียน ภาคใต้มีรำชัตชาติ ภาคใต้มีร้องเง็ง เป็นต้น (สมถวิล วิเศษสมบัติ :2525)

สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นยุคที่เริ่มมีการจัดแบบแผนของการแสดงละครให้กระชับรัดกุมขึ้น เช่นมีการตั้งชื่อละครที่เคยเล่นกันอยู่ให้เป็นไปตามหลักวิชานาฏศิลป์ โดยแยกสิ่งๆ เหมือนกันให้อยู่ในหมวดหมู่เดียวกัน เป็นละครชาตรี ละครรำ เป็นต้น นอกจากนี้ละครรำซึ่งมีวิวัฒนาการมาจากละครชาตรียังได้แบ่งเป็นละครโน ซึ่งหมายถึงละครที่แสดงในพระบรมมหาราชวังที่ให้ผู้แสดงเป็นหญิงล้วน และละครนอกซึ่งหมายถึงละครนอกพระราชฐานที่คนธรรมดาสามัญเล่นกันตามบ้าน ตามวัด ใช้ผู้แสดงเป็นชายล้วนอีกด้วย

สมัยกรุงธนบุรี เป็นยุคที่บ้านเมืองกำลังพัฒนาหลังจากย้ายราชธานีมาจากกรุงศรีอยุธยา นักแสดงแขนงต่างๆถูกกวาดต้อนไปเป็นเชลยของพม่าบ้าง ล้มตายบ้าง ทำให้พระเจ้ากรุงธนบุรีต้องรวบรวมศิลปินจากที่ต่างๆเพื่อฟื้นฟูศิลปะการละครขึ้นใหม่โดยมีแบบอย่างมาจากสมัยอยุธยา ในที่สุดจึงได้ตั้งเป็นคณะละครหลวงตามแบบอย่างกษัตริย์ในสมัยอยุธยา

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายเกี่ยวกับการทำนุบำรุงการละครในยุคกรุงธนบุรีไว้ว่า “ครั้งกรุงธนบุรีเป็นราชธานี ตามความที่ปรากฏในจดหมายเหตุ พระเจ้ากรุงธนบุรีก็ทรงเอาเป็นพระธุระทำนุบำรุงให้กลับมีขึ้นทั้งละครในและละครนอก โดยถือว่าเป็นเกียรติสำหรับพระนคร เมื่อทรงตั้งเจ้านครฯ ให้กลับไปเป็นเจ้าประเทศราชก็พระราชทานอนุญาตให้มีละครผู้หญิงเข้ามาเล่นประชันกับละครในของหลวง เมื่อคราวสมโภชพระมหามณีรัตน์ปฏิมากร พระแก้วมรกตเมื่อปีชวด โทศก จ.ศ. 1142 หรือ พ.ศ. 2323 ” (อ้างถึงใน สมถวิล วิเศษสมบัติ, 2525 : 31)

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นช่วงที่บ้านเมืองเริ่มกลับสู่ภาวะปกติ ปลอดภัยสงคราม ดังนั้นการละครจึงเริ่มเติบโตอีกครั้งโดยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ซึ่งพระองค์ได้ทรงให้ความสนในการ

ละครโดยทรงพระราชนิพนธ์บทละครในที่มีเค้าโครงอยู่แล้วแต่ยังไม่สมบูรณ์จนจบถึง 3 เรื่องคือ เรื่องรามเกียรติ์ฉบับสมบูรณ์ ดาหลัง ซึ่งมีเค้าความของเจ้าฟ้ากุณฑล และอุณรุท ส่วนละครนอกก็ เล่นกันอย่างแพร่หลายในรัชกาลนี้

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 2 ซึ่งนับว่าเป็นยุคที่การละครเจริญมากอีกช่วงหนึ่งเนื่องจากพระปรีชาสามารถของพระมหากษัตริย์ประกอบกับการที่ทรงมีกวีเอกหลายท่าน เช่นกรมหมื่น เจษฎาบดินทร์ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี และสุนทรภู่ ท่านเหล่านี้ได้ช่วยกันสร้างบทละครในและบท ละครนอกขึ้นมากมาย ซึ่งต่อมาภายหลังวรรณคดีสโมสรได้ยกย่องว่ากลอนบทละครอิเหนา พระ ราชนิพนธ์ในสมัยรัชกาลที่สองเป็นยอดของหนังสือประเภทบทละครรำ

สมัยต้นรัชกาลที่ 3 การละครยังคงเจริญรุ่งเรืองอยู่อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากรัช กาลก่อน แต่เนื่องจากพระมหากษัตริย์ไม่ทรงโปรดการละครนัก ต่อมาจึงทรงยกเลิกละครในทั้ง หมด ส่วนละครนอกยังคงเล่นกันอยู่ตามปกติ

สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นอีกยุคหนึ่งที่มีการละครเจริญมาก และมีการเปลี่ยนแปลงทาง ด้านละครหลายประการคือ

- โปรดให้รื้อฟื้นละครในสมัยรัชกาลที่สามขึ้นมาใหม่
- อนุญาตให้สตรีเล่นละครนอกได้
- มีการริเริ่มเก็บอากรละครนอกในปี พ.ศ.2402 ซึ่งถือเป็นอากรมหรสพครั้งแรก ของไทย

การละครในสมัยรัชกาลที่ 5 มีความรุ่งเรืองยิ่งขึ้นไปอีก เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ละครมากมาย อีกทั้งยังส่งเสริมการละครด้วยการยก เลิกกฎหมายเก็บอากรละครยังผลให้การละครเฟื่องฟูจนยึดเป็นอาชีพได้ ดังปรากฏว่ามีเจ้าของโรง ละครเอกชนขึ้นหลายคณะ

สมัยรัชกาลที่ 6 เป็นอีกยุคหนึ่งที่มีการละครรุ่งเรืองถึงขีดสุดเพราะได้รับการ สนับสนุนจากพระมหากษัตริย์ เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงถือว่า “การ ละคร นอกจากจะเป็นเครื่องบันเทิงใจและให้ความสุขแล้ว ยังเป็นวิถีแห่งการศึกษาที่สำคัญ เพราะ

ละครเป็นสิ่งที่จะโน้มน้าวจิตใจคนให้เห็นผิดเห็นชอบได้ ทำให้จิตใจสูงขึ้น "(สมถวิล วิเศษ-สมบัติ, 2525:33)

การละครในยุคต่อมาคือในสมัยรัชกาลที่ 7 ซึ่งในช่วงนั้นบ้านเมืองประสบกับภาวะเศรษฐกิจทรุดโทรมภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงโปรดฯ ให้ยุบกรมมหรสพ เพื่อให้มีส่วนช่วยกู้เศรษฐกิจของประเทศ ถึงแม้ว่าการละครในยุคนี้จะซบเซาลงแต่ก็มีนักเขียนบทละครเกิดขึ้นมากมายในยุคนี้รวมทั้งได้สร้างสรรค์บทละครเพิ่มขึ้นอีกด้วย (ศักดา ปิ่นหนึ่งเพชร, 2535)

การละครไทยเริ่มมีความเคลื่อนไหวใหญ่อีกครั้งในช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เมื่อรัฐบาลภายใต้การนำของจอมพล ป. พิบูลสงคราม มีนโยบายที่จะใช้วัฒนธรรมในการสร้างความมั่นคงภายในชาติ โดยหลวงวิจิตรวาทการซึ่งมีตำแหน่งเป็นอธิบดีกรมศิลปากรได้รวบรวมศิลปินแสดงในแขนงต่างๆ และก่อตั้งโรงเรียนนาฏดุริยางค์ศาสตร์ขึ้นเพื่อผลิตนักแสดงที่มีความสามารถในงานแสดงทุกแขนง ผลงานที่น่าสนใจและถือว่าเป็นก้าวใหม่ของวงการละครคือบทละครที่หลวงวิจิตรวาทการประพันธ์ขึ้น ซึ่งส่วนใหญ่เป็นละครประวัติศาสตร์ มีจุดมุ่งหมายในการปลุกใจให้รักชาติ มีลักษณะแบบแผนการแสดงที่ปรับปรุงมาจากละครหลายชนิด มีทั้งบทพูด การร้อง และระบำสลับฉาก จึงเรียกละครประเภทนี้ว่า "ละครหลวงวิจิตรวาทการ"

จากวิวัฒนาการของการละครไทยที่ผ่านมาจะเห็นว่า ละครไทยมีบทบาทสำคัญต่อวิถีชีวิตของคนไทยมาทุกยุคทุกสมัย อาจกล่าวได้ว่า ความเจริญรุ่งเรืองและความตกต่ำของละครขึ้นอยู่กับสภาพบ้านเมืองในขณะนั้นๆ และการสนับสนุนจากผู้มีอำนาจในบ้านเมือง ดังนั้นจึงมีข้อสรุปที่น่าสนใจในเรื่องของการละครสมัยหลังจากการที่ประเทศไทยเปลี่ยนแปลงการปกครองจากสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตย ซึ่งผู้มีอำนาจอย่างแท้จริงในการบริหารบ้านเมืองขณะนั้นคือคณะราษฎร และผู้นำรัฐบาลสมัยต่างๆ การละครในสมัยนี้รุ่งเรืองมากและถือว่าเป็นเครื่องมือในการหล่อหลอมอุดมการณ์ใหม่ๆ และแนวทางในการพัฒนาประเทศตามนโยบายของรัฐสู่ประชาชน ซึ่งรายละเอียดในเรื่องนี้ผู้วิจัยจะได้แสดงในงานวิจัยต่อไป

2.2 วรรณคดีปริทัศน์

1. งานวิจัยเรื่อง วาทวิทยาในประวัติศาสตร์ไทย โดย รศ.ดร.อรรพรรณ ปิรันธน์โหวาท เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ที่วิเคราะห์วาทะสำคัญของพระมหากษัตริย์ และบุคคลสำคัญในช่วงกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งใช้การวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ (Historical Approach) ควบคู่ไปกับการวิเคราะห์ตัวบท (Textual Analysis) ในส่วนที่เป็นพระราชวจนะอันได้แก่ พระราชดำรัส พระบรมราชโองการ พระราชหัตถเลขา พระบรมราชาโหวาท ฯลฯ ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะทำให้ทราบถึงบริบทในช่วงนั้นๆว่าเป็นอย่างไร รวมทั้งได้ทราบถึงความผูกพันที่พระมหากษัตริย์มีต่อพลกนิกร และการได้อรรถรสจากถ้อยคำภาษาที่ปรากฏในพระราชวจนะเหล่านั้น และจากการศึกษาวาทะของสามัญชน 15 ท่านทำให้ทราบว่า ตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบันนั้นสามัญชนมีบทบาทในการพูดต่อที่ชุมชนอย่างไร มีการเปรียบเทียบลีลาการใช้ภาษาและลีลาการพูดให้เห็นถึงพัฒนาการนั้นด้วย

งานวิจัยชิ้นนี้เป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้ผู้วิจัยมองเห็นภาพรวมของการวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ได้เด่นชัดขึ้น อีกทั้งทฤษฎีที่ใช้แม้จะไม่เกี่ยวข้องกับบทละครเนื่องจากเป็นการวิเคราะห์วาทะ แต่นับว่าได้ให้กรอบอ้างอิงในการค้นคว้า และเป็นแม่แบบในการจัดลำดับเรื่องราวให้กับงานวิจัยเรื่อง "วาทวิเคราะห์บทละครของหลวงวิจิตรวาทการกับการสร้างค่านิยม"

2. งานวิจัยเรื่อง "วาทวิทยาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว" เป็นการวิเคราะห์เชิงคุณภาพแบบ Cluster Analysis" โดย รศ.ดร.อรรพรรณ ปิรันธน์โหวาท เป็นงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์พระราชดำรัส พระราชนิพนธ์ที่เป็นทั้งร้อยแก้วและร้อยกรองและพระราชนิพนธ์แปลของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจำนวนกว่า 300 ชิ้น โดยนำมาวิเคราะห์จัดด้วยเทคนิคที่เรียกว่า Cluster Analysis ของเคนเนธ เบริก เพื่อตอบคำถามว่าอะไรคือแนวคิดหลักในการสื่อสารของพระองค์ที่มีต่อพลกนิกร พระองค์ทรงสื่อสารแนวคิดหลักนั้นๆอย่างไร และตลอดเวลาที่ทรงครองราชย์ 15 ปีนั้น แนวคิดหลักของพระองค์และวิธีการที่ทรงสื่อสารนั้นเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร

งานวิจัยเรื่องนี้ให้แนวคิดในเรื่องของการมองลึกลงไปภายใต้สิ่งที่ซ่อนอยู่ในถ้อยคำ ว่าแท้จริงผู้ส่งสารต้องการสื่ออะไรถึงผู้รับ และหากมองในแง่การนำทฤษฎีมาใช้ก็จะเห็นได้ว่าการจัดหมวดหมู่ที่อยู่ในงานวิจัยนี้ สามารถนำบางส่วนมาดัดแปลงและใช้กับงานวิจัยเรื่อง "วาทวิเคราะห์บทละครของหลวงวิจิตรวาทการกับการสร้างค่านิยม"ได้

3. งานวิจัยเรื่อง "ภาษากับการเมือง" ของดร.ชัยอนันต์ สมุทวณิชและคณะ, 2536 เป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภาษาที่คนไทยใช้กับการเมืองไทย โดยมีบริบทตั้งแต่สมัยเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ถึงปี พ.ศ. 2520 ซึ่งได้หยิบยกเอามาเฉพาะแถลงการณ์ของผู้นำคนสำคัญๆ และในช่วงเวลาสำคัญๆ ที่มีความเคลื่อนไหวทางการเมืองมาวิเคราะห์โดยใช้เทคนิคการจัดกลุ่มข้อความที่เรียกว่า Cluster Analysis และนอกจากจะวิเคราะห์ภาษาแล้ว งานวิจัยเรื่องนี้ยังได้ให้ความรู้ในเรื่องของการเมืองที่เข้าใจง่าย และการเมืองที่เป็นเรื่องเฉพาะ เช่น "ประชาธิปไตยแบบไทยๆ อีกด้วย"

แม้จะเป็นเรื่องของการใช้เทคนิค Cluster Analysis เช่นเดียวกับงานวิจัยเรื่องที่สอง แต่ความแตกต่างของงานวิจัยเรื่อง "ภาษากับการเมือง" นั้นอยู่ที่การให้รายละเอียดและแบ่งหมวดหมู่ของถ้อยคำอย่างชัดเจนและสร้างเป็นตาราง ซึ่งผู้วิจัยได้ดัดแปลงนำวิธีการนี้มาใช้ในงานวิจัยของตนเองด้วย

4. งานวิจัยเรื่อง "ชีวประวัติและวรรณกรรมของหลวงวิจิตรวาทการ" โดยเฉลียว พันธุ์สีดา เป็นวิทยานิพนธ์ในระดับมหาบัณฑิตของคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ได้รวบรวมประวัติ และแนวคิดตลอดจนอุปนิสัยส่วนตัวของหลวงวิจิตรวาทการ โดยการสัมภาษณ์จากบุคคลใกล้ชิด เช่น พี่สาว น้องชาย ภรรยา และผู้ร่วมงานที่มีทั้งผู้บังคับบัญชาและลูกน้อง รวมทั้งเพื่อนสนิท และยังได้รวบรวมผลงานทุกอย่างตลอดจนเบื้องหลังในการสร้างงานแต่ละชิ้นไว้ด้วยว่าเพราะเหตุใดจึงเกิดงานชิ้นนั้นๆ (แม้จะได้เบื้องหลัง ไม่ครบทุกเรื่องก็ตาม) จุดเด่นของงานวิจัยนี้คือ การให้ข้อมูลที่หาได้ยากกับผู้ทำวิจัยรุ่นหลัง เนื่องจากในปัจจุบัน (พ.ศ. 2542) แหล่งข้อมูลสำคัญๆ หลายท่านได้เสียชีวิตไปหมดแล้ว เหลือเพียงผู้ใกล้ชิดรุ่นลูกซึ่งจะให้ข้อมูลที่ถูกต้องได้เพียงบางส่วนเท่านั้น

จากงานวิจัยเรื่องนี้ทำให้ได้เค้าโครงและที่มาของบทละครบางเรื่องว่ามีแรงผลักดันอย่างไร และในขณะที่ประพันธ์นั้นหลวงวิจิตรวาทการมีจุดมุ่งหมายที่แฝงมากับบทละครอย่างไร

5. งานวิจัยเรื่อง "การวิเคราะห์บทละครประวัติศาสตร์ของหลวงวิจิตรวาทการ" โดยประอรวิธน์ บุรณมาตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นการศึกษาบทละครของหลวงวิจิตรวาทการในฐานะวรรณกรรม โดยมุ่งศึกษาว่าบทละครเหล่านี้เป็นเครื่องมือในการสื่อสารความคิดทางการเมืองของผู้ปกครองบ้านเมืองในสมัยหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง

หรือไม่ และความงดงามทางด้านการใช้ภาษาเป็นอย่างไร โดยใช้ความรู้ทางสุนทรียศาสตร์ หรือวรรณศิลป์ศึกษามาเป็นหลักในการวิเคราะห์

งานวิจัยเรื่องนี้เป็นแหล่งอ้างอิงที่ดีในการศึกษาว่าอิทธิพลของถ้อยคำในบทละคร ประวัติศาสตร์นั้น มีลักษณะทางสุนทรียศาสตร์อย่างไร และบทละครแต่ละเรื่องมีจุดเด่นที่สำคัญ ใดบ้าง

•6. งานวิจัยเรื่อง "วิเคราะห์ความคิดทางการเมืองของหลวงวิจิตรวาทการ" โดยทิพวัลย์ โล่ห์ตระกูล เป็นวิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต ของมหาวิทยาลัยศิลปากร ที่มุ่งศึกษา ความคิดทางการเมืองของหลวงวิจิตรวาทการที่มีอิทธิพลต่อการเมือง สังคม และเศรษฐกิจ ในประเทศไทย เน้นบริบทสมัย จอมพล ป. พิบูลสงคราม จากการศึกษาพบว่าอุดมการณ์ทางการเมืองและสภาพทางสังคมได้มีส่วนกำหนด และมีอิทธิพลต่อความคิดทางการเมืองของหลวงวิจิตรวาทการ ซึ่งต่อมาได้เขียนหนังสือมากมายที่สะท้อนให้เห็นถึงปฏิกิริยาต่อต้าน และตอบโต้สภาพทางการเมืองในระบบเก่าและเสนออุดมการณ์ "ชาตินิยม" ผ่านทางงานเขียน ซึ่งผู้วิจัยได้แสดงความคิดเห็นว่า หลวงวิจิตรวาทการมีความใฝ่ฝันและมีเป้าหมายชีวิตที่จะเผยแพร่ลัทธิชาตินิยมและวางแนวทางให้เพื่อนร่วมชาตินำมาปฏิบัติ โดยชี้ว่าชาตินิยมนี้เป็นส่วนที่เป็นของชนชั้นกลาง รัฐในระบบอบชาตินิยมมีหน้าที่ที่จะต้องสร้างชนชั้นกลางขึ้นมา ในสังคมไทย และให้ความสำคัญกับทรัพยากรบุคคลที่มีคุณภาพ ขยันขันแข็งในการประกอบอาชีพ และรังเกียจผู้ที่เอาวัดเอาเปรียบเบียดเบียนผู้อื่นหรือรังแกผู้ด้อยกว่า (หมายถึงชนชั้นสูงที่ นั่งกินนอนกิน) หลวงวิจิตรวาทการเห็นว่าค่านิยมที่ยกย่องคนมีเงิน หรือคนชั้นสูงที่ดูหมิ่นงาน อาชีพว่าเป็นของต่ำของเลว เป็นค่านิยมที่ต้องแก้ไข ความคิดนี้ได้สะท้อนมาในรูปของนโยบาย รัฐบาลในสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม และถ่ายทอดมาจนถึงสมัย จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในฐานะที่หลวงวิจิตรวาทการเป็นที่ปรึกษาของจอมพลสฤษดิ์ จนกระทั่งถึงแก่อสัญกรรม ในตำแหน่งเมื่อปี พ.ศ. 2505

งานวิจัยนี้ได้ให้ภาพรวมของบริบท และค่านิยมในสมัยนั้นได้อย่างชัดเจน ซึ่งข้อมูลดังกล่าวก็จะเป็นประโยชน์ในงานวิจัยเรื่อง"วาทวิเคราะห์บทละครของหลวงวิจิตรวาทการกับการสร้างค่านิยม" เช่นเดียวกัน

7. งานวิจัยเรื่อง "การศึกษาวรรณกรรมประเภทสารคดีของหลวงวิจิตรวาทการ" โดยสุรีย์ อุดมทรัพย์ เป็นวิทยานิพนธ์ระดับมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร ซึ่งมีจุดประสงค์

ที่จะศึกษาเนื้อหา กลวิธีและท่วงทำนองการเขียนของหลวงวิจิตรวาทการ เพื่อให้เห็นลีลาการเขียนเชิงสร้างสรรค์ที่มีลักษณะเป็นแบบเฉพาะตัว จากผลการศึกษาได้ข้อสรุปว่า ปริมาณเนื้อหาของงานเขียนสารคดีของท่านขึ้นอยู่กับบทบาททางการเมือง กล่าวคือถ้ามีงานเขียนสารคดีมาก แสดงว่าในช่วงนั้นมีบทบาททางการเมืองน้อย หรือไม่มีเลยผลงานหลังผ่านพ้นวิกฤตการณ์ทางการเมืองมีจุดประสงค์ เนื้อหา และลีลาท่วงทำนองที่เปลี่ยนแปลงไปแต่สามารถสรุปโดยรวมได้ว่า ท่วงทำนองการเขียนสารคดีของหลวงวิจิตรวาทการมีลักษณะเรียบง่าย เข้าใจผู้อ่าน และสามารถโน้มน้าวใจผู้อ่านให้คล้อยตามได้ด้วยวิธีการใช้คำภาพพจน์ การยกอุทาหรณ์ และการแสดงเหตุผลด้วยประโยค ย่อหน้าที่เชื่อมโยงกันอย่างเป็นระบบ

งานวิจัยเรื่องนี้ใช้เป็นข้อเปรียบเทียบงานเขียนของหลวงวิจิตรวาทการเพื่อศึกษาว่าการเขียนสารคดี และบทละครนั้น มีลีลาเหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร

8. งานวิจัยเรื่อง “การเผยแพร่ประชาธิปไตยของรายการสนทนาทางวิทยุ ระหว่าง นายมันชูชาติ กับ นายคง รักไทย ช่วง พ.ศ. 2484-2486 ” โดยศศิ เสตะจันทร์ เป็นวิทยานิพนธ์หลักสูตรนิเทศศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย งานวิจัยนี้ต้องการหาแนวความคิดในการเผยแพร่ประชาธิปไตยของจอมพล ป. พิบูลสงคราม เพื่อให้ทราบรูปแบบ เนื้อหา และวิธี การนำเสนอผ่านทางรายการวิทยุของนายมันชู และ นายคง โดยใช้ระเบียบวิจัยเชิงคุณภาพ แนวคิดเรื่องอุดมการณ์ เรื่องการเจรจาต่อรอง ทฤษฎีเข็มฉีดยา ทฤษฎีโครงสร้างนิยม และสัญญาวิทยา เป็นกรอบในการวิเคราะห์

ผลการวิจัยพบว่า จอมพล ป. พิบูลสงคราม ใช้ลัทธิชาตินิยม ในการบริหารประเทศ และมีความต้องการให้ประเทศไทยเป็นไปตามอุดมการณ์ของตน 3 ประการ คือ ต้องการให้ไทยเป็นเอกราช ต้องการให้ประเทศเป็นอธิปไตย และต้องการเห็นประเทศไทยมีความเป็นชาติ คือมีความเป็นไทยรักชาติรักแผ่นดินและมีความสามัคคี โดยรูปแบบของรายการที่นำเสนอจะนั้นผู้จัดรายการและทีมงานได้รับคำสั่งโดยตรงใส่มาในของสีเหลืองจากทำเนียบรัฐบาลทุกวันว่าต้องการให้พูดเรื่องอะไร จากนั้นนายมันชูและนายคงจะนำมาแปลงเป็นบทสนทนาในรายการ

งานวิจัยนี้ช่วยยืนยันแนวคิดหลักในการพัฒนาประเทศ สมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามให้ชัดเจนขึ้น รวมทั้งยังให้ภาพรวมของบริบทในสมัยนั้นและเป็นแหล่งศึกษาค้นคว้าข้อมูลที่ตีอีกเล่มหนึ่งด้วย

9. งานวิจัยเรื่อง “กรมโฆษณาการกับการโฆษณาอุดมการณ์ทางการเมืองของรัฐ (พ.ศ. 2476-2487) โดย สุวิมล พลจันทร์ เป็นวิทยานิพนธ์ของหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

จากการศึกษาพบว่า หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 รัฐบาลคณะราษฎรประสบปัญหาหลายประการ โดยเฉพาะการที่ประชาชนมีความเข้าใจเรื่องประชาธิปไตยน้อยมาก จึงมีการระดม “สื่อ” ต่างๆ ทั้งการปาฐกถา เพลง ละคร โฆษณา เพื่อให้ความรู้เรื่องประชาธิปไตยอย่างถูกต้องแก่ประชาชน โดยหน้าที่ดังกล่าวอยู่ในความรับผิดชอบของกรมโฆษณาการ ซึ่งในระยะแรกจุดมุ่งหมายก็ยังคงเป็นการให้ความรู้ด้านประชาธิปไตยตรงตามวัตถุประสงค์ แต่ภายหลังเมื่อเกิดความไม่สงบในบ้านเมือง ประกอบกับรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ดำเนินนโยบาย “สร้างชาติ” บทบาทหน้าที่ของกรมโฆษณาการจึงเปลี่ยนไปเนื่องจากลักษณะของการโฆษณาในช่วงนี้จะเป็นแบบ “โฆษณาชวนเชื่อ” (Propaganda) โดยให้ “เชื้อผู้นำ” หรือ “ลัทธิอำนาจนิยม” ที่เน้นตัว “ผู้นำ” และ “ทหาร” แทนการโฆษณาระบอบประชาธิปไตย

งานวิจัยเล่มนี้แสดงให้เห็นถึงกระบวนการในการหล่อหลอมความคิดของประชาชนให้ไปในทิศทางเดียวกันโดยใช้การโฆษณา รวมทั้งยังเผยให้เห็นปัญหาที่เกิดขึ้นในระหว่างขั้นตอนปฏิบัติงานต่างๆ ด้วย ซึ่งข้อมูลที่ได้จากงานนี้เป็นประโยชน์ในการค้นคว้าอ้างอิงและเปรียบเทียบกับงานวิจัยเรื่อง “วาทวิเคราะห์บทละครของหลวงวิจิตรวาทการกับกาสร่างค่านิยม” เนื่องจากงานวิจัยทั้งสองเรื่องศึกษาเหตุการณ์ในบริบทที่ใกล้เคียงกัน

10. งานวิจัยเรื่อง “เพลงปลุกใจของพลตรีหลวงวิจิตรวาทการ” โดย ประจักษ์ สังเกตุนัน เป็นวิทยานิพนธ์ระดับศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวัฒนธรรมศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล ซึ่งได้ศึกษาวิเคราะห์เนื้อร้อง และทำนองเพลงปลุกใจที่หลวงวิจิตรวาทการประพันธ์ขึ้นหลังช่วงเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 โดยเชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ แนวความคิดทางการเมืองของผู้นำ บริบททางสังคม วัฒนธรรมและนโยบายทางการเมือง

ผลการศึกษาพบว่า จากเนื้อเพลงทั้งหมด 204 เพลง สามารถแบ่งประเภทของเนื้อเพลงได้ 4 ประเภทคือ เพลงวีรกรรม เพลงแห่งความรักชาติ เพลงแห่งความสามัคคี และเพลงความรักระหว่างชาย-หญิง ซึ่งทำยที่สุดได้สรุปว่า “ทุกเพลงล้วนแฝงด้วยคติความรักชาติทั้งสิ้น” และจากข้อสรุปดังกล่าวนี้เองทำให้สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในงานวิจัยเรื่องวาทวิเคราะห์

บทละครของหลวงวิจิตรวาทการกับการสร้างค่านิยม โดยเป็นแหล่งอ้างอิงและนำมาอภิปรายในช่วงของการสรุปตอนท้ายร่วมกัน

งานวิจัยทั้งสิบเรื่องที่คุณวิจัยนำมาอ้างอิงนี้ แม้บางเรื่องจะไม่เกี่ยวกับละครโดยตรงแต่ผู้วิจัยเห็นว่าสามารถนำมาดัดแปลงและนำมาเปรียบเทียบกันได้ เนื่องจากผู้วิจัยได้วางกรอบในการศึกษาละครของหลวงวิจิตรวาทการในฐานะเป็นเครื่องมือในการสื่อสาร หรือ เป็น“วาทะ” โดยดูวิธีการในการโน้มน้าวใจและผลที่เกิดขึ้นหลังการส่งสารเป็นหลัก ดังนั้นผู้วิจัยจึงเห็นว่างานวิจัยทั้งสิบเรื่องที่ยกมานี้จะสามารถช่วยให้การวิเคราะห์มีกรอบอ้างอิงที่ชัดเจนขึ้น